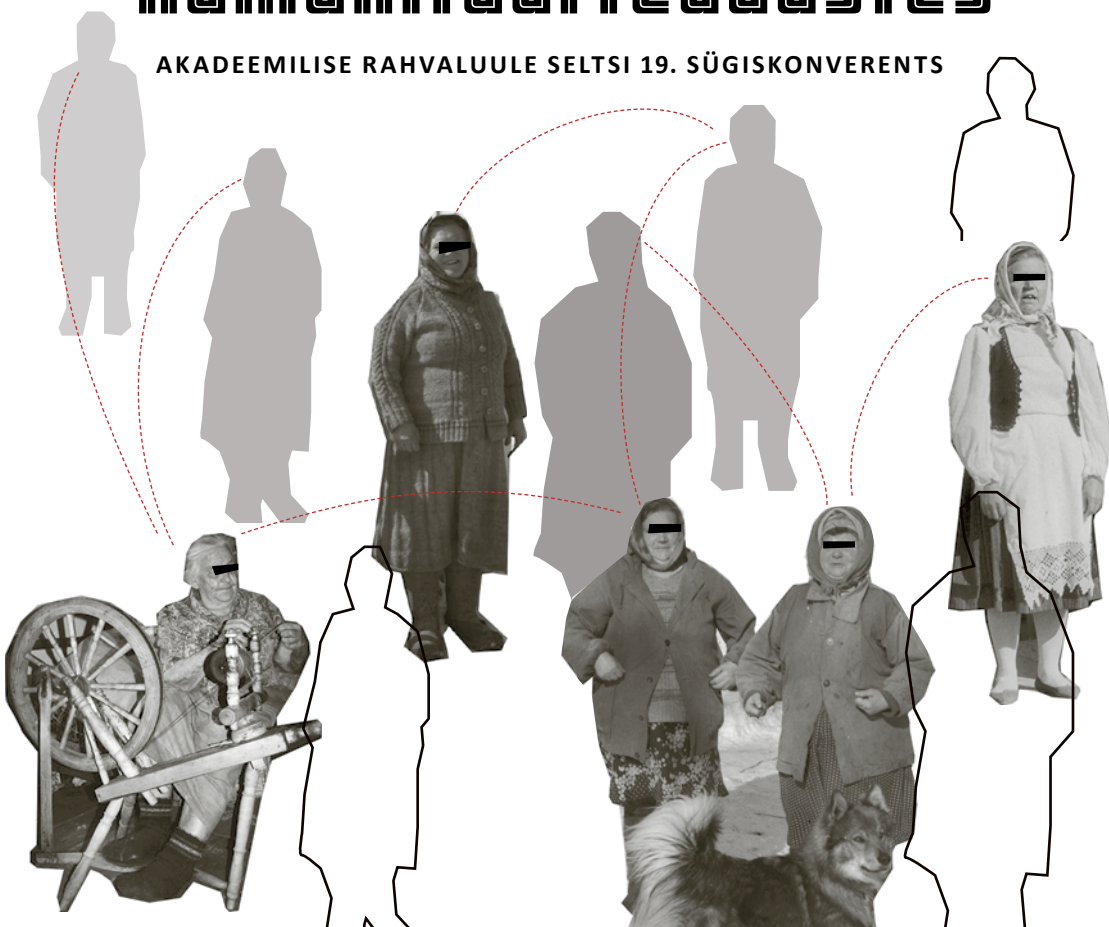

Inimuvringute eetika humanitaarteadustes

AKADEEMILISE RAHVALUULE SELTSI 19. SÜGISKONVERENTS

AKADEEMILISE RAHVALUULE SELTSI 19. SÜGISKONVERENTS

Inimvuringute eetika humanitaarteadustes

PÜHENDATUD ANU KORBI 75. SÜNNIPÄEVALE JA
AKADEEMILISE RAHVALUULE SELTSI 100. SÜNNIPÄEVALE

2.–3. DETSEMBRIL 2025
EESTI KIRJANDUSMUUSEUMIS

ETTEKANNETE TEESED

TARTU 2025

Toimetajad: Katre Kikas, Ell Vahtramäe

Kujundaja ja küljendaja: Pille Niin

Trükk: Bookmill

Konverentsi korraldavad Akadeemiline Rahvaluule Selts, Eesti Kirjandusmuuseum ning Tartu Ülikool (ARS MORIENDI ESTONIA 2030: meditsiiniantropoloogiline ja lingvistiline uuring elu lõpu ja surmaga seotud teadmiste tõstmiseks (PRG2623), Kuulumine Põhja-Balti muutuvas julgeolekumaastikus)

Konverentsi toetab Eesti Kultuurkapital ja Eesti teaduste akadeemia

Eesti Kirjandusmuuseum

TARTU ÜLIKOO
kultuuriteaduste instituut

EESTI KULTUURKAPITAL

ISBN 978-9916-9962-1-8 (trükis)

ISBN 978-9916-9962-2-5 (pdf)

ARSi üheksateistkümnes sügiskonverents on pühendatud Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi emeerituse Anu Korbi 75. sünnipäevale. Konverentsi teema „Inimuuringute eetika humanitaarteadustes“ haakub tihedalt Anu püüdega mõtestada enda välitöökogemust folkloristlike välitööde metodoloogia kontekstis. Anu on oma uurijatee algusest alates juhtinud tähelepanu vajadusele leida tasakaal uurijahuvide ja pärimusrühma ootuste vahel, arvestades iga välitööolukorra ainukordsust. Anu jaoks seostub uurija eetika eelkõige kogutud materjali arhiveerimisega: pärimusrühm peab olema veendunud, et nad saavad kogutut ka ise hiljem kasutada ning samas on tagatud iga üksiku pärimusekandja soov varju jääda.

Foto: Enn Kalev Tarto

Akadeemiline Rahvaluule Selts 100

Akadeemiline Rahvaluule Selts on folkloristide, üliõpilaste ja kõigi rahvaluulest huvitatute ühendus, mis aitab kaasa rahvaluule kogumisele, tutvustamisele, uurimisele ja publitseerimisele. 2025. aasta sügisel tähistab Akadeemiline Rahvaluule Selts saja aasta täitumist oma asutamisest: ARSi asutamiskoosolek toimus 28. novembril 1925. Ajalooliste olude tõttu pole seltsi tegevus olnud saja aasta jooksul järjepidev – 1940. aastal sulges seltsi nõukogude võim, 1966. aastal selts taaselustati Emakeele Seltsi rahvaluulesektsoonina, 1996. aastast tegutseme aga taas ARSi nime all. 2024. aasta lõpus assotsieerus selts Eesti teaduste akadeemiaga.

Selle katkendliku sajandi jooksul on ARSi tegevus hõlmanud väga erinevaid tegevusi – välitöid, publitseerimist, teadustööd tutvustavaid üritusi, väljasõite, preemiate jagamisi... 21. sajandi algusest on üheks olulisimaks ARSi tegevuse osaks saanud sügisesed konverentsid, mille keskmes on välitööde käigus ettetulevad probleem- ja valikukohad – erinevatel aastatel on keskmesse tõusnud näiteks välitööde olukorras tekkida võivad konfliktid, ea- ja sootemaatika, visuaalse ja mitte-verbaalse ainese kaasamine uurimustöösse jpm. Ka ARSi 100 aastapäeva tähistamises heade koostööpartneritega korraldatud konverents „Inimuuringute eetika humanitaarteadustes“ sobitub varasemate konverentside ritta väga kenasti, kuivõrd pakub avaramat vaadet problemaatikale, mida on varasemate konverentside ettekannetes ja aruteludes võrdlemisi sageli tõstatatud.

Rohkem infot ARSi tegemiste kohta võib leida kodulehelt <https://www.folklore.ee/ars/>

Sissejuhatus

Teaduslik uurimistegevus on traditsiooniliselt lähtunud uurija ja uuritava, subjekti ja objekti eristusest. Ajalooliselt on piir nende kahe vahel olnud rõhutatult selge ja diskreetne, kaasajal tunne ka lähenemisi, kus uurija-uuritava subjektsus võivad sulanduda või lausa autoetnograafiliselt kattuda. Nüüdseks on ka humanitaarteadusliku uurimistöö osaks saanud uurimiseetika või vähemalt peavad uurijad seda endale kuidagi teadvustama. Kultuuri ja inimtegevuse uurimisel on see küsimus inimeste omavahelistest, samuti uurija ja uuritava, kollektiivi ja indiviidi vahelistest õigustest ja suhetest. See on küsimus teadustöö mõjust uuritavatele ning uuritava valikute ja otsuste osast uurimisprotsessis, samuti sellest mis ja kuidas saab töö käigus talletatud andmetest ja muust materjalist edasi. Eetikaküsimused läbivad uurimisprotsessi andmete kogumise kavandamisest tulemuste avaldamiseni.

Uurimiseetikaga seotud üldised ja üksikküsimused peegeldavad nii ühiskondlikke tõekspidamisi kui ka konkreetset uurimisvaldkonda. Siin on mängus nii uurija kui uuritava (kogukonna) huvid ja vajadused, mis ei tarvitse olla sarnased ja tasakaalus. Ideaalis võiksid need alluda ühiselt mõistetavatele ja sõnastatavatele printsiipidele. Tegelikkus võib osutuda teistsuguseks. Erinevates distsipliinides ei kattu arusaamad uuritava rollist uurimistegevuses ning salvestuste järelelust.

- Kuidas tagada eetikareegleid kehtestades erinevate teadusharude ja -traditsioonide eripära ja autonoomsus?
- Kuidas teha nii, et uuritava privaatsust kaitstes ei läheks kaduma ainulaadne materjal, mis on väärtuslik ka põlvkondi hiljem?
- Kellele kuulub talletatud andmestik ja edasine kontroll selle üle ning miks?
- Kui mõjutatav on uuritav uurimisprotsessis? Aga uurija?

- Mida teha, kui uuritava enda soovid ei kattu ametlikult kehtestatud eetikanõuetega?
- Kellel on õigus eetikaküsimustes kogukonda esindada?
- Kus asuvad privaatsuse piirid erinevates ühiskondades ja kultuurides, kuidas on need ajas muutunud?
- Milliseid eetilisi väljakutseid esitavad välitööd veebis ja veebiandmed?

Kutsume teid selle kõige üle arutlema, muretsema ja vaidlema.

Mida või keda humanitaarteaduste eetika kaitseb?

MARGIT SUTROP

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste uurimismeetodid on pealtnäha ohutud: me ei kogu biomarkereid, ei kasuta invasiivseid meetodeid ega katseta uusi tehnoloogiaid. Ometi võivad humanitaarteadused põhjustada väga reaalseid ja sügavaid kahjusid — tõlgenduste, narratiivide, avalikustamise ja vaikimiste kaudu. Mida peab humanitaarteadlane meeles pidama, kui ta töötab inimeste lugude, mälu, identiteedi ja kultuuripärandiga? Millal muutub tõlgendus ebaeetiliseks? Kuidas käsitleda poliitiliselt tundlikku materjali, kogukondade haavatavust, arhiivide varjatud kihistusi ja digimaailma uusi riske?

Teaduseetikas on kokku lepitud neli olulist printsiipi: austus autonoomia ja inimväärikuse vastu, heategemine, mitte-kahjustamine ja õiglus. Kas need sobivad ka humanitaarteadlastele juhendumiseks?

Ettekanne avab teaduseetika uusimaid lähenemisi kolme küsimuse kaudu.

Esiteks: mida me kaitseme? Ideid, keeli, tekste, allikate ja kultuuripärandi terviklikkust, tekstide konteksti, mälukihtide hapraid seoseid, tähenduste mitmekesisust. Teadustulemuste, meetodite, teadlaste usaldusväärsust. Uuringus osalejate autonoomiat, inimväärikust, privaatsust, võrdsust.

Teiseks: keda me kaitseme? Inimesi ja kogukondi, keda uuritakse või kelle lugusid vahendatakse. Haavatavate rühmade hulka kuuluvad lapsed, vähemused, põlisrahvad, migratsioonikogukonnad,

poliitilised dissidendid, marginaliseeritud sotsiaalsed grupid ning isikliku arhiivipärandiga autorid. Vale tõlgendus või loata avaldamine võib mõjutada nende identiteeti, turvalisust või väärikust.

Eetika kaitseb ka teadlasi endid ja teaduse mainet. Teadus põhineb koostööl ja teadlased peavad saama üksteist usaldada. Plagiaat ja ebakorrektnel viitamine, subjektiivne või pahatahtlik retsenseerimine, huvide konfliktide varjamine kahjustavad mitte ainult ühiskondlikku, vaid ka teadlaste omavahelist usaldust. Kui uurimistööd tehakse ilma nõusolekuta, privaatsust rikkudes või allikaid väärkasutades, kaob ühiskondlik usaldus teadlaste vastu. Aga ilma usalduseta ei ole teadust võimalik teha — ei humanitaarias ega mujal.

Kolmandaks: kuidas me kaitseme? Juhindudes teaduseetikast, järgides kokku lepitud tegevuspõhimõtteid, uurimistöö planeerimisest kuni tulemuste avaldamiseni, ja austades olulisi väärtusi: akadeemilist vabadust ja vastutust, ausust, hoolivust, autonoomiat ja privaatsust, inimväärikust, õiglust.

Ettekanne toob nähtavale humanitaaria eetika varjatud pingekohad — need, millest me tavaliselt ei räägi, kuid millega iga uurija tegelikult silmitsi seisab. Eesmärgiks on kutsuda kaasa mõtlema ja arutlema, mida tähendab hea humanitaarteadus eetilises mõttes ja kuidas jaotub vastutus teadlaste ja institutsioonide vahel.

Responsibility of the Research Community Towards Minority Cultures: the Case of Karelian Language in Finland

KATI KALLIO

Soome Kirjanduse Selts

I had quietly studied Northern Finnic runosong tradition for nearly twenty years, when a sudden activist critique in 2022–2023 towards Finnish folkloristics and cultural institutions made me ask what should I, actually, contribute to with my research, and what acute historical burdens my discipline has caused, especially with regard to Karelian language and culture in Finland. Although I was aware of the difficult minority experiences of both Ingrians and Karelians, and of the highly ideological and Finnish-centered interpretations of these cultures by the late 19th and early 20th century Finnish scholars, I had not considered these questions to be existentially relevant for contemporary young people in Finland.

What followed was a wide-ranging, deeply meaningful and transformative series of private and public discussions on the relationships of Karelian and Finnish cultures, intergenerational trauma, language loss, cultural ownership and appropriation, and the responsibilities of research communities and cultural institutions with regard to outdated interpretations that have not been properly reassessed in research or corrected in popular understanding.

In this presentation, I analyse how the history of the Finnish folkloristics and Finland's varying relations to Russia affect how the Karelian language minority has been and is currently understood and treated in Finland. What would be needed from folklorists and other humanists in the situation where language and culture revitalisation efforts are underway – although with too limited resources and governmental support – but the majority of Finns does not even know there is such a thing as Karelian language?

VESTLUSRINGID

Institutsioonid ja eetika

Modereerib: Elo-Hanna Seljamaa (Tartu Ülikool).

Osalevad: Eve Annuk (Eesti Kirjandusmuuseumi eetikanõukogu), Piret Koosa (Eesti Rahva Muuseum, Tartu Ülikooli inimueuringute eetika komitee), Piret Paal (Tartu Ülikool), Tõnis Tärna (Rahvusarhiiv).

Selles vestlusringis arutame erinevaid institutsionaalseid lähenemisviise teadusuuringute eetikale ning kogemusi selles vallas: millised eetilised küsimused ja vastuolud institutsioonide igapäevatoos esile kerkivad, kuidas neid lahendatakse ning mida ja miks võiks teha teisiti. Tartu Ülikooli, Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Kirjandusmuuseumi ja Rahvusarhiivi esindajad jagavad oma kogemusi ning kirjeldavad oma institutsioonide lähenemisviise humanitaarteaduste kõige olulisematele eetilistele küsimustele.

Aeg: 2. detsember 2025 13.30–15.00

Kogukonnad ja eetika

Modereerib: Andreas Kalkun (Eesti Kirjandusmuuseum).

Osalevad: Tiiu Jaago (Tartu Ülikool), Anu Korb (Eesti Kirjandusmuuseum), Liivo Niglas (Tartu Ülikool), Rebeka Põldsam (Tartu Ülikool). Vestlusringis läheneme teadusuuringute eetikale kogukondade vaatenurgast ning arutleme selle üle, kellel on õigus esindada kogukonda suhtluses teadlaste ja mäluasutustega, kes otsustab, mis saab kogutud ainesest pärast projekti lõppu ning mida teha, kui kogukonna (või mõne selle liikme) ootused lähevad vastuollu teadlasele seatud piirangutega.

Aeg: 3. detsember 13.30–15.00

Uurija, uuritav ja materjal rahvusteadustes ning valdkondadevahelises uurimises

MADIS ARUKASK

Tartu Ülikool

Humanitaar- ja sotsiaalteadustes on vahetu kokkupuude uurimiseks vajalikku andmestikku „kandva“ inimesega üsna vältimatu. Ootuspäraselt on erinevate teadusharude huvi tema pagasi vastu ka erinev. Enamgi veel, see erinevus on kogu aeg defineerinud ka erinevate teadusharude distsiplinaarse identiteedi, meetodi ning lõpuks ka selle, kuidas inimestelt kogutud ainesega edasi ümber käiakse. Kas ja kuivõrd on see määratletav üldiste regulatsioonidega uurimiseetikas, kogumispoliitikas ja materjalide kättesaadavuses?

Teadustöö ei ole kunagi asunud isoleeritud vaakumis, vaid on olnud seotud ühiskondlike protsesside ja trendidega. Üha enam individualiseeruv ühiskond, kus eraomandi pühadus defineerib ka inimest ennast nii intellektuaalsest, kehalisest kui õiguslikust aspektist, on loonud olukorra, kus mõne distsipliini teaduslikud eesmärgid ja ühiskondlikult väljakujunenud roll on sattumas uuenevate arusaamadega intellektuaalomandist või uurimiseetikast löögi alla. Siin käib jutt rahvusteaduslikest distsipliinidest (folkloristika, etnoloogia, ajalugu), mille funktsiooniks enam kui saja aasta vältel pole olnud vaid kindlalt piiritletud ainese kogumine ja isoleeritud analüüsifaasis töötlemine, vaid nii ainese kui tulemuste kättesaadavuse tagamine arhiivides ja kirjutistes kõigile huvilistele ja uurijatele nii nüüd kui

tulevikus. Selline lähenemine on teeninud kultuurilise järjepidevuse vajadust, kus kollektiivsed rahvuslikud huvid on ühise hüvena esikohal ning ühine kultuuriline kuuluvus usalduse garantiiks. Selles ettekandes on vaatluse all problemaatika, mis võib tabada valdkondadevahelisi uurimisprojekte, kus delikaatsed andmed on ühenduses kultuuriliselt huvitava informatsiooniga. Kas formaliseeritud nõusolekublankeetid tagavad usalduse või hoopis hävitavad seda? Kas intervjuu on tungimine privaatsfääri või toetav vestlus? Kas uurija on ainese kogumisprotsessi liides või selle loomisel osalev kaastööline? Kas informandilt saadud materjali avalikustamine seab ta haavatavasse olukorda või hoopis suurendab ta individuaalset agentsust? Need ja mitmed teised küsimused kerkivad esile töös inimestega, kellelt kogutav isiklik aines on huvipakkuv mitte üksnes kitsama uurimisküsimuse, vaid ka laiemal kultuurikonteksti taustal.

Eetikaküsimustest rahvusvahelise koostööprojekti CHRYSES näitel

REET HIIEMÄE

Eesti Kirjandusmuuseum

Rahvusvaheline interdistsiplinaarne projekt CHRYSES „Keskkonnaga seotud tervisekriiside mõistmine – avaliku arvamuse kujundamine müütide ja teaduse kaudu“ (2025–2026) ühendab folkloristide, kartograafide-geograafide ja visuaalse disaini spetsialistide jõud, et leida ühisosa keskkonnaga seotud tervisekriiside mütoloogiliste ja teaduslike käsitlemisviiside vahel, keskendudes kriiside ruumilistele ja kaardilistele kujutamisiisidele. Projekti esimene aasta on näidanud, et eri riikide ja teadusdistsipliinide andmekaitsepoliitikates, eetikakomiteede protseduurides ja teadva nõusoleku küsimisega seoses väljakujunenud tavades võib esineda suuri erinevusi. Kohati näib Eesti välja joonistuvat kui eetikavaldkonna „metsik ida“.

Ettekande eesmärk on teha ühe konkreetse projekti kogemusest tõukudes üldistusi selle kohta, kuivõrd on sellised erinevused positiivsed või negatiivsed, takistavad või avardavad, milliseid uurimisandmeid individuaalsete mentaalsete maakaartide loomisel või tõlgendamisel üldse genereeritakse ja kuivõrd on põhjust pidada seda teavet delikaatseks. Milliseid mentaalsete kaartide joonistajate või neid kommenteerivate inimeste isikuandmeid on analüüsiks üldse vaja? Mil määral saab vastavat infot anonümiseerida, et siiski säiliks selle tähenduslikkus? Kas sellised andmed muutuvad vähem tundlikuks, kui inimene allkirjastab teadliku nõusoleku vormi?

Pühade ruumide sees: uurija, mitte rüüstaja. Antropoloogiline uurimus koduhospiitsi hooldusest

BEATRICE D'ANGELO

Tartu Ülikool

Minu magistritöö „Koduhospiitsi töötajate roll raviotsustes elu lõpus“ käsitleb kultuuriliselt „pühade“ valdkondade – kodu, privaatsus, tervis ja surm – kokkupuutepunkte koduhospiitsi hoolduse kontekstis. Tuginedes antropoloogilisele teooriale, uurib töö, kuidas kodune sfäär muutub, kui sellest saab medikaliseeritud ruum elu lõpu hoolduseks, ning millist rolli mängivad hospiitsi töötajad selle muutuse tagamisel läbi raviotsuste. Siinses kontekstis on kodu fundamentaalne privaatsuse pühamu, samas kui surm on üha enam medikaliseeritud ja eemaldatud avalikust ruumist. Kodune hospiitsihooldus loob ainulaadse kokkupõrke, kus need tavapäraselt eraldatud valdkonnad põimuvad, seades küsimuse alla piirid avaliku ja era, meditsiinilise ja koduse, püha ja profaanse vahel. Uurimistöö selles valdkonnas seab uurija paradoksaalse eetilise dilemma ette: kas vältida teemat selle tundlikkuse tõttu või astuda vastu tabudele, mis vaigistavad vajaliku akadeemilise arutelu. Uurijana olen kogenud, kuidas elu lõpp toimib tabuna mitte ainult ühiskonnas laiemalt, vaid ka akadeemias endas – kaastudengid reageerivad pigem hirmunult kui vaimustusega, õppejõud aga hoiatavad valdavalt „vaimse ettevalmistuse“ vajaduse eest. Käesolev ettekanne väidab, et humanitaarteadlased on kohustatud ühiskondlikke tabusid eetiliselt käsitlema, mitte laskma end neist hirmutada.

Keskendun seejuures akadeemias ühele suurimale tabule, mis sellega seostub – eetika komiteele. Kooskõlastuse saamine tundlikule uurimistööle on keeruline, kuid siiski võimalik, kui läheneda metoodilise täpsuse ja siira osalejate heaolu eest hoolitsemisega. Hoolikas etnograafiline praktika ning suhtel põhinev eetika

– rõhutades pidevat läbirääkimist ja austust osalejate muutuvate võimete vastu – võimaldavad uurijal neis pühades ruumides vastutustundlikult navigeerida. Selle asemel, et raskeid teemasid vältida, julgustab ettekanne uurijaid tabudega tegelema range eetilise raamistiku kaudu, mõistes, et vaikima sunnitud kontekstid vajavad akadeemilist tähelepanu just seetõttu, et nad on vaigistatud. Ettekanne panustab meditsiinantropoloogia uurimiseetikasse, näidates, kuidas kultuurilised ettekujutused pühast ruumist mõjutavad ka uurimistööle eetilise kooskõlastuse saamise protsessi. Samuti argumenteerib see kontekstitundlike metoodikate poolt, mis tunnistavad, et uurimistöö võib olla potentsiaalselt kõigi osalejate jaoks positiivne kogemus, mitte olemuslikult kahjulik.

Hingehoidja moraalne dilemma hingehoidliku vestluse tulemuste kajastamisel patsiendi terviklikus ravis, raviplaanis, aruandluses ja teadustöös.

ALLAN KÄHRIK

Tartu Ülikool

Haiglakaplan/-hingehoidja tegutseb samal ajal mitmes, omavahel konfliktises rollis, mis põhjustavad moraalseid dilemma-sid ja eetilisi väljakutseid. Oma töös peab hingehoidja pidama pihisaladust ning järgima konfidentsiaalsusprintsipi. Teisalt peab ta taotlema iga patsiendi puhul terviklikku lähenemist, mis võtab arvesse nii vaimu, hinge,ihu kui patsiendi sotsiaalse suhtestiku. Haigla töötajana peab hingehoidja kaardistama oma tööd ning koostama aruandeid. Hingehoidlike vestluste tulemuste osakaal edukas ravis võib osutuda oluliseks, kuid selle eelduseks on vestluse sisu kajastamine raviplaanis, mis omakorda satub vastuollu patsiendi usaldusega hingehoidja suhtes. Avades tundlikku teavet kolmandatele isikutele, võib hingehoidja suurendada patsiendi haavatavust. Samas, kui hingehoidliku vestluse tulemusi ei võeta arvesse ravis ja kui need ei kajastu raviplaanis, siis võib ka see suurendada patsiendi pettumust, haavatavust ning halvemal juhul osutuda patsiendi väärkohtlemiseks. Kuidas tagada sellises olukorras patsiendi konfidentsiaalsus, andmete usaldusväärsus ja võrreldavus, hingehoiutöö üheks oluliseks mõõdikuks olev aruandlus ning patsiendi kõiki huvisid ja vajadusi arvestav raviplaan? Üks võimalus on hingehoidlike vestluste kodeerimine moel, mis võimaldab aruandlust ja refleksiooni. Selleks on loodud WHO

ICD-10-AM pastoraalse sekkumise koodid. Need kaitsevad patsienti, kuid võimaldavad konfidentsiaalse teabe kaasamist ravis. Aruandlust, aga ka hingehoiu töö teaduslikku uurimist on vaja ressursside ning ühiskondliku ja poliitilise toe tagamiseks hingehoiutööle haiglates. Teisalt võimaldavad ühiselt kokku lepitud andmekogumis- ja kodeerimismeetodid uurida võrdlevalt hingehoidlikke kaasusi ning seeläbi korraldada kvaliteetsemat ravi.

Kelle hääl kõlab? Eetika kogemuspõhises kogukonnauurimuses

KADI KASS

Tartu Ülikool

Kellel on õigus rääkida, kui uuritav ei ole enam pelgalt andmeallikas, vaid teadmusloome partner? Kuidas muutub uurimiseetika, kui uuritava hääl ei illustreeri uurija järeldusi, vaid loob tähendusi ise? Ettekanne avab uurimiseetika küsimusi osaluslikus kogemuspõhises kogukonnauurimuses (Kass & Narusson, 2025).

Ettekande aluseks olnud uurimus käsitleb vaimse tervise raskusega inimeste kokkupuuteid ja vajadusi kohanemiseks kogukonnas. Uurimiseetika vaatest on siin oluline esile tõsta vastastikuse õppimise praktikat, kus tähendus sünnib koostöös. Kaasav uurimisviis näeb ette akadeemilise taustaga uurijate ja läbielatud vaimse tervise raskuste kogemusega inimeste vahel sisulist koostööd andmete loomise protsessis ning seetõttu nimetatakse viimaseid „kaasuurijateks” (Walmsley & Strnadová *et al.* 2018).

Projekti käigus dokumenteerisid 18 vaimse tervise raskusega kaasuurijat enda kogemust kogukonnas loovate meetodite kaudu (päevikud, joonistused, fotohääl, kollaažid). Uurimuses ilmnes, et osalejad hindasid võimalust ise valida, kuidas ja mil viisil nad oma kogemusi väljendavad, mis tõi esile autonoomia ja turvatunde olemisuse. Loovad meetodid võimaldasid kaasuurijatel väljendada ka neid kogemusi, mis jäävad keeleliselt raskesti haaratavaks, mis omakorda on oluline sotsiaalse kaasatuse aspektist. See ei olnud pelgalt meetodiline valik, vaid eetiline otsus: anda osalejatele kontroll oma loo, tähenduse ja osaluse üle.

Kuna traditsioonilised uurija ja uuritava rollipiirid hägustusid, osalejad olid aktiivsed kaasloojad, kes mõjutasid uurimisküsimusi, valisid meetodeid ja tõlgendasid tulemusi, muutusid eetikapõhised refleksioonid ja otsused üheks keskseks uurimispraktika osaks. Ette-

kanne vaatleb uurimiseetikat kogemuspõhise uurimuse kontekstis, mis tähendas tegelikkuses sellise ruumi loomist, kus uurimishuvi keskmes olev inimene saab olla subjekt, mitte objekt. See eeldab uurijalt valmisolekut loobuda kontrollist, tunnustada uuritava agentsust ja kaasata teda tähenduse loomesse. Eetika avaldub valikutes, kuidas kogemusi kogutakse, tõlgendatakse ja esitatakse. Eetiline uurimine 21. sajandil ei peaks piirduma pelgalt uuritava kahju vältimisega, vaid panustama võimaluste loomisesse – olla nähtav, mõtestada kogemusi ja kujundada identiteeti. Loovad meetodid ja kaasuurimine avavad uusi võimalusi epistemoloogiliseks õiguseks, sotsiaalseks sidemeks ja tähenduse loomiseks, mis on eriti oluline haavatavate gruppide uurimisel.

Kirjandus

- Kass, Kadi & Narusson, Dagmar. 2025. Noteworthy Insights at the Personal and Community Level – people with mental health difficulties and meaningful social spaces. *Journal of Recovery in Mental Health*, 8 (1), 5–22.
- Walmsley, Jan & Strnadová, Iva & Johnson, Kelley. 2018. The added value of inclusive research. – *Journal of Intellectual Disability Research*, 31, 751–759. (DOI:10.1111/jar.12431).

Z-põlvkond: variatsioonid teemal “Keisri uued rõivad”?

KADI LUBI

Tallinna Tehnikaülikool

Ajal, kui tehnoloogia murrab sisse igasse tegevusse ja selle vahendusel oma iga liigutuse jagamine on justkui zoomerite ehk Z-põlvkonna (sündinud 1995–2012) DNAse kirjutatud, on muud otsused, näiteks nende osalus teadusuuringus või tervisekäitumise valikud (nt vaktsineerimine), jäetud jätkuvalt vanemate või eestkostjate kanda nende 18. eluaastani. Samal ajal oleme ühiskonnana leidnud, et lisaks vabadusele oma elu igakülgset internetis vahendada ja eksponeerida (ehk oma isikuandmeid jagada) on 16-aastane piisavalt küps, et kohaliku omavalitsuse valimistel oma kodanikukohust täita. Kas ja kuidas kaitseme selliste vabaduste ja piirangute toel 16–17-aastaseid? Või oleme nagu muinasjutus „Keisri uued rõivad“, kus meil on mugav näha seda, mida soovime? Kas tegelikult kaitseme neid noori, kes ise võiksid mõnes olukorras teha teadliku(ma) otsuse kui neid assisteeriv täiskasvanu või proovime vaid õigesti käituda? Või on lihtsalt adekvaatse tasakaalu leidmine ja piiride seadmine nii keerukas „hall ala“, et kompleksuse vähendamiseks läheme mustvalge elu teed? Oma ettekandes analüüsin neid küsimusi, tuginedes kolmele juhtumile (HPV-vastane vaktsineerimine, noorte liikumisuuring ja koolivägivalla ennetusprogramm) ning kolmele erinevale rollile, kus neid vastuolusid olen pidanud hindama: tervise valdkonnas tegutseva sotsiaalteadlasena, pikaajase inimuuringute eetikakomitee liikmena ja emana.

Kohandudes andmestunud maailmaga: sotsiaalmeedia tervisesuhtlust uuriva folkloristi väljakutsetest väljal ja inimuuringute eetikakomiteele taotlust kirjutades

MAILI PILT
Tartu Ülikool

Ettekandes tuleb juttu uurimisprojekti „Tähendusloome sotsiaalmeedias: tervis ja rahvapärane mõtteviis“ esitamisest Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komiteele. Täpsemalt avan enda teekonda folkloristliku sotsiaalmeediapõhise tervise teemalise uurimistöö eripärade mõistmisel ning kogemust, kui pidin need teadmised üle kandma kaasaegsete andmekaitse regulatsioonide ja eetika komitee juhiste konteksti. Folkloristi väljakutseks sotsiaalmeedia uurimisel on veebiandmete ja eriilmeliste digitaalsete suhtlusruumide eripäradega arvestamine. Tervisesuhtlusele keskenduva uurimistöö puhul on lisaväljakutseks, et taotluse esitamisel eetika komiteele tuleb enda uurimishuvisid ja -valikuid selgitada viisil, mis on mõistev ka andmekaitse spetsialistidele ning meditsiini- vm valdkonnast pärit komisjoniliikmetele. Eelkirjeldatuga seoses keskendun ettekandes järgmistele teemadele:

- Mida tähendab ning millal algab ja lõpeb „andmete töötlemine“ sotsiaalmeediat ja tervisesuhtlust puudutava folkloristliku uurimisprojekti puhul?
- Kuidas kirjeldada uurimistöö detaile nõudvas eetikakomitee taotluses arusaadavalt kavandatava töö eesmärgi ja eetilisi valikuid (nt informeeritud nõusolekuga seonduvat) olukorras, kui uurija veel täpselt ei tea, kuhu tema tee veebiavarustes viib, või kes saavad olema need inimesed, keda uurimistöö puudutab?

- Kuidas seista enda uurimishuvide eest, kui etteantud eetika- ja andmekaitse juhised ei näi arvesse võtvat kultuuriuurimise eripärasid ning folkloristika kui distsipliini tavasid?

Ettekanne on valminud Teadus- ja Haridusministeeriumi programmi „Eesti keel ja kultuur digiajastul“ projekti EKKD-TA32 „Täendusloome sotsiaalmeedias: tervis ja rahvapärane mõtteviis“ toel.

Eetika ja võim migrantide uurimisel ning uurimismaterjali archiveerimisel

PIHLA MARIA SIIM

Tartu Ülikool

Eetikaküsimustele pööratakse erilist tähelepanu, uurides haavatavaid rühmi, nagu näiteks lapsed, eakad või etnilised ja keelelised vähemused. Oma ettekandes analüüsin eetika ja võimuga seotud küsimusi migrantide ja vähemuste uurimisel, eelkõige välitööde ning kogutud materjali säilitamise kontekstis.

Eetilised küsimused on sageli mitmekihilised ning neile ei ole alati selgeid ega üheseid vastuseid. Antud kontekstis küsin näiteks, millised komistuskivid kaasnevad ühelt poolt avatud teaduse ja avatud teadusandmete põhimõttega ning teiselt poolt vajadusega kaitsta haavatavas olukorras olevaid uuritavaid. Kas eetiliselt oleks vastutustundlikum talletada kogutud materjal või hävitada võimalik tundlik teave pärast uurimise lõppu? Kui uuritakse kindlat (vähemus) rühma, millised ootused võivad neil olla andmete säilitamise suhtes ning kes esindab kogukonda selles protsessis?

Arutasime kogukonnapõhise archiveerimisega seotud küsimusi Migratsiooni Instituudis 2024. aasta sügisel migratsioonisümpoosiumi raames korraldatud töörühmas. Minu ettekanne tugineb osaliselt töörühmas toimunud arutelule ning Tuire Liimataineni ja Samira Saramoga koos kirjutatud ülevaateartiklile (Liimatainen, Saramo ja Siim 2025).

Kirjandus

Liimatainen, Tuire & Saramo, Samira & Siim, Pihla Maria. 2025. Laajentuva Siirtolaisuusarkisto. Ensimmäisiä askeleita kohti Suomeen suuntautuneen siirtolaisuuden tallentamista. *Elore* 32:1, 93–108. DOI: 10.30666/efore.159719.

Kelle tahe, kelle õigus? Välitöödel kogutud mälestuste kasutusõigused ja sellega seotud eetilised dilemmad

**ENN KALEV TARTO, KÄRRI TOOMEOS-ORGLAAN,
ASTRID TUISK**

Eesti Kirjandusmuuseum

2024. aasta suvel korraldas Eesti Rahvaluule Arhiiv välitööd Mulgimaal, keskendudes lapsepõlvemälestuste kogumisele. Uurimise keskmes olid kaks temaatilist suunda: mängude ja mängimisega seotud pärimus ning inimese suhe looduskeskonda. Viie päeva jooksul intervjuueriti 41 inimest, koguti 62 tundi helisalvestisi ja 7,5 tundi videomaterjali ning tehti 555 fotot. Välitööde käigus allkirjastasid intervjuueritavad dokumendi, mis sätestas kogutud materjali kasutustingimused. Enamik osalejatest (umbes kaks kolmandikku) ei seadnud materjalile piiranguid või delegeerisid otsustusõiguse arhiivitöötajatele. Selline praktika eeldab, et kõik osapooled mõistavad oma õigusi ja kohustusi seoses kultuuripärandi loomise, säilitamise ja kättesaadavaks tegemisega. Digiteerimise kaudu on arhiivimaterjal muutunud senisest hõlpsamini ligipääsetavaks, mis omakorda tõstatab küsimusi andmekaitse, eetika ja vastutuse kohta. Ettekande keskmes on küsimus: mis saab välitöödel kogutud materjalist edasi? Analüüsime, mida allkirjastatud dokument tegelikult lubab või keelab, millised on intervjueritavate, arhiivi ja uurija õigused ning kohustused, ning kes vastutab kolmandate isikute kaitse eest. Arutleme, kes määratleb, mis on tundlik info, ning millistel tingimustel ja eesmärkidel tohib kogutud materjali kasutada. Ettekande eesmärk on avada välitööde käigus kogutud pärimusmaterjali kasutamisega seotud eetilisi ja juriidilisi dilemmasid ning tutvustada katset luua selgem ja läbipaistvam dokument, mis väljendaks intervjueritava tahet, lihtsustaks arhiveerimist ning looks eeldused kogutud ainese uueks kasutuseks teaduses ja kultuuris laiemalt.

Kuidas meelt uurida, aga mitte puurida? Mikrofenomenoloogilise intervjuu kulg ja nõusolek

ELLI MARIE TRAGEL

Tartu Ülikool

On tavaks, et enne intervjuud allkirjastavad intervjuueeritavad nõusoleku vormi, mis selgitab uuringus osalemise vabatahtlikkust: võimalust jätta teatud informatsioon jagamata ning igal hetkel osalemisest loobuda. Kuidas aga reaajas intervjuueeritavale turvatunne tagada ja veenduda, et tema nõusolek kestab? Kuidas ka intervjuu käigus vastajale otsene valikuvõimalus (*opt-in*) anda? Ettekanne tutvustab, kuidas seda proovitakse teha mikrofenomenoloogilistes intervjuudes. Mikrofenomenoloogia aluseks on F. Varela lähenemine, mille kohaselt teadus ei saa meelee funktsioneerimisviiside mõistmiseks tugineda üksnes ajutegevuse uurimisele, vaid vajab ka ülitäpset kvalitatiivset meetodit inimkogemuse uurimiseks. Mikrofenomenoloogia on intervjuu- ja analüüsitehnikast koosnev subjektiivse kogemuse uurimise meetod, mille kaudu saab koguda detailseid kirjeldusi ka väga lühikese kestvusega kogemustest ning kirjeldusi omavahel süstemaatiliselt võrrelda. (Heimann 2023; Petitmengin 2018) Kogemus – sellisena nagu seda läbi elame – jääb tihtilugu meie tähelepanu eest varju. Intervjuueerijal on mikrofenomenoloogilises intervjuus privileeg aidata intervjuueeritaval kogemust täpsemini meelde tuua. Õnnestunud intervjuu käigus tulevad intervjuueeritavale siin-ja-praegu meelde üha uued kogemuse kihid, ning intervjuueerija peab oma küsimustes juhinduma sellest, kuhu intervjuueeritava kirjeldus voolab, suunda ette eeldamata. Iga intervjuu lähtub individuaalsest subjektiivsest kogemusest ja on kogemuse ainukordsuses erinev, seetõttu pole võimalik paika panna küsimuste kaupa intervjuuplaani. Küll aga peab intervjuueerija intervjuus lähtuma mikrofenomenoloogilise intervjuu vormelist,

mis näeb ette, et intervjuueeritavale tuleb pidevalt anda nõusoleku avaldamise võimalusi, ning enda uurimisküsimusest, millest lähtuvalt tuleb teha otsuseid, millistele konkreetsetele kirjeldatud kogemuse aspektidele intervjuusituatsioonis fookusseerida. Ettekandes toon mõned näited, kuidas olen proovinud eelkirjeldatut rakendada enda käimasolevas uurimistöös, kus vaatluse alla on võetud Eestis *chan*-mõtlusega tegelejate tähendusloome mikrožestid.

Kirjandus

Heimann, Katrin jt. 2023. The lived experience of remembering a 'good' interview: Micro-phenomenology applied to itself. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 22, 217–245.

Petitmengin, Claire jt. 2018. Studying the experience of meditation through Micro-phenomenology. *Current Opinions in Psychology* 28, 54–59.

Mängimine lapsepõlves: kogukondlikud väärtused ja ajastu peegeldus

ASTRID TUISK

Eesti Kirjandusmuuseum

Alates 2021. aastast on Eesti Rahvaluule Arhiiv korraldanud rahvaluule kogumiseks välitöid erinevatesse Eesti piirkondadesse: 2021 Halliste, 2022 lisaku, 2023 Karula ning 2024 Tarvastu ja Helme kihelkonda. Kõigil neil kogumisretkedel on üheks oluliseks fookuseks olnud mängude ja mängukogemuste talletamine erinevate põlvkondade lapsepõlvemälestustes.

Kogumisel pöörasime tähelepanu nõukogude ajal kasvanute ajastuomastele kogemustele, erinevatele mängukirjeldustele ning kohalikele mängude nimetustele. Lähenesime mängudele ja mängukogemustele laiemalt, palusime intervjueeritavatel kirjeldada oma lapsepõlve ka üldisemalt.

Soome etnoloog Pirjo Korkiakangas rõhutab, et inimesed mõtestavad oma minevikku ja kujundavad identiteeti sageli lapsepõlvemälestuste kaudu, mille oluliseks osaks on mängukogemus (Korkiakangas, 1996: 25–45). Need mälestused võivad olla väga isiklikud ning nende kogumisel kerkivad esile mitmed eetilised küsimused.

Ettekandes keskendungi lapsepõlve mängukogemuste mitmekihilisusele – mälestused mängimisest peegeldavad nii rõõmu, loovust kui ka keerukamaid ja vastuolulisemaid kogemusi, mis on kujundanud nii üksikisikute kui põlvkondade identiteeti. Mäng ei olnud pelgalt ajaviide, vaid oluline osa lapsepõlve igapäevaelust, mis peegeldas nii ajastu olusid kui ka kogukonna väärtusi.

Kirjandus

Korkiakangas, Pirjo. 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus : agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Helsinki : Suomen Muinaismuistoyhdistys.

TEISIPÄEV • 2. DETSEMBER

- 9.00 avasõnad
- 9.10–10.10 plenaarettekanne • **Margit Sutrop**
Mida või keda humanitaarteaduste eetika kaitseb?
- 10.10–10.30 kohvipaus
- 10.30–12.00
Madis Arukask Uuriija, uuritav ja materjal rahvusteadustes ning valdkondadevahelises uurimises
Reet Hiimäe Eetikaküsimustest rahvusvahelise koostööprojekti CHRYSES näitel
Enn Kalev Tarto, Kärri Toomeos-Orglaan, Astrid Tuisk
Kelle tahe, kelle õigus? Välitöödel kogutud mälestuste kasutusõigused ja sellega seotud eetilised dilemmad
- 12.00–13.30 lõuna
- 13.30–15.00 vestlusring • **Institutsioonid ja eetika**
modereerib Elo-Hanna Seljamaa
osalevad: Eve Annuk, Piret Koosa, Piret Paal, Tõnis Tärna
- 15.00–15.30 kohvipaus
- 15.30–16.30
Kadi Lubi Z-põlvkond: variatsioonid teemal “Keisri uued rõivad”?
Beatrice D’Angelo Pühade ruumide sees: uurija, mitte rüüstaja. Antropoloogiline uurimus koduhospiitsi hooldusest
- 16.30–18.00 film • **Liivo Niglas** “Armastuse maa” (2016)

KOLMAPÄEV • 3. DETSEMBER

9.00–10.00 plenaarettekanne • **Kati Kallio**
Responsibility of the research community towards
minority cultures: the case of Karelian language in Finland

10.00–10.30 kohvipaus

10.30–12.00

Maili Pilt Kohandudes andmestunud maailmaga:
sotsiaalmeedia tervisesuhtlust uuriva folkloristi
väljakutsetest väljal ja inimuuringute eetikakomiteele
taotlust kirjutades

Allan Kährik Hingehoidja moraalne dilemma hingehoidliku
vestluse tulemuste kajastamisel patsiendi terviklikus ravis,
raviplaanis, aruandluses ja teadustöös.

Pihla Maria Siim Eetika ja võim migrantide uurimisel ning
uurimismaterjali arhiveerimisel

12.00–13.30 lõuna

13.30–15.00 vestlusring • **Kogukonnad ja eetika**
modereerib Andreas Kalkun
osalevad: Tiiu Jaago, Anu Korb, Liivo Niglas, Rebeka
Põldsam

15.00–15.30 kohvipaus

15.30–17.00

Astrid Tuisk Mängimine lapsepõlves: kogukondlikud
väärtused ja ajastu peegeldus

Elli Marie Tragel Kuidas meelt uurida, aga mitte puurida?
Mikrofenomenoloogilise intervjuu kulg ja nõusolek

Kadi Kass Kelle hääl kõlab? Eetika kogemuspõhises
kogukonnauurimuses